

Katliamlarda Kitle İmha Silahlarının Kullanımı Ve Uluslararası İlişkilere Etkisi

Hiroşima ve Nagazaki

İkinci Dünya Savaşı'nın Pasifik'te tüm yoğunluğu ile sürdüğü sırada, 26 Temmuz 1945'te, ABD, Birleşik Krallık ve Çin, Japonya'ya teslim olmasını önermiş, ancak Japonya bu teklifi reddetmiştir. Aslında Japonya'nın gücü bu sırada artık bitmiştir. Bununla birlikte ABD, Japonya'yı kayıtsız şartsız teslim olmak üzere, 6 Ağustos 1945'te ilk atom bombasını Hiroşima'ya, ikincisini de 9 Ağustos 1945'te Nagazaki'ye atmıştır. 8 Ağustos'ta ise SSCB, Japonya'ya savaş ilan etmiş, Mançurya'yı işgale başlamış, Kore ve Sakhalin adasına büyük miktarda asker çıkarmıştır. Japonya, bu olaylardan sonra savaşı sürdüremeyeceğini anlayarak, teslim olmuştur.

Hiroşima

ABD hava kuvvetlerine ait "Enola Gay" isimli B-29 tipi bombardıman uçağı 6 Ağustos 1945 tarihinde saat 08.15 sularında, Japonya'nın Hiroşima kentine "little boy" olarak adlandırılan atom bombasını atmıştır. Hiroşima insanlığın atom bombası ile tanıştığı yer olmuş, 15 bin ton TNT 'nin patlamasına eş değer güçteki patlama sonucunda 140 bin kişi hayatını kaybetmiş, on binlerce insan radyasyondan etkilenmiştir. Patlama kentin yüzde

atmışlık bölümünü yok etmiştir. Kentin üzerinde oluşan radyasyon bulutunun büyüklüğü ise 13 kilometre karedir.

Nagasaki

9 Ağustos 1945 tarihinde, saat 12.00 sularında Nagasaki'ye şişman adam isimli ikinci atom bombası ABD hava kuvvetleri tarafından atılmıştır. Nagasaki'ye atılan bomba muhtemelen bir hata sonucu bu şehre atılmıştır. Çünkü 24 Temmuz 1945'te hazırlanan görev emrinde olası hedefler Hiroşima, Kokura, Niigata şeklinde sıralanmıştır. Nagasaki şehri bu kağıda bilinmeyen biri tarafından elle eklenmiştir. Dağlık bir coğrafyada yer alan Nagasaki askeri açıdan da zorlu bir hedeftir. Kokura ve Hiroşima görece daha düz platolarda yer alırken, Nagasaki derin bir vadinin dibinde bulunmaktadır. Nagasaki'de büyük bir liman ve Japon donanmasına torpido üreten tesisler bulunsa da şehirde aynı zamanda ABD'li savaş esirlerinin bulunduğu bir kamp da yer almaktadır. Yani Nagasaki hiçbir açıdan mantıklı bir hedef değildir. Bombayı bırakmakla görevli Bockscar uçağının hedefi görerek bombayı bıraktığı datartışmalıdır. Kaldı ki bombanın düştüğü yer şehirde sivillerin en yoğun olduğu, okulların ve hastanelerin bulunduğu bir bölgedir. Dönemin ABD başkanı Harry Truman'ın da atom bombasının sonuçlarından hiç memnun olmadığı, ABD ordusunun atom bombası gibi büyük yıkımlara neden olan önemli bir silahın hedeflerini amatörce belirlediğini düşündüğü bilinmektedir. Başkan Truman konu ile ilgili olarak günlüğüne "Atom bombası askerlere, askeri tesislere ya da donanmalara yönelik olarak kullanılmalı. Sivillere, kadınlara ve çocuklara karşı değil!" yazmıştır. Truman'ın Ticaret Bakanı Henry Wallace da günlüğünde Başkan Truman'ın atom bombalarının kullanımından dolayı 'büyük bir vicdan azabı' çektiğini yazmıştır: "100 bin insanı bir anda öldürme fikrine katlanamıyordu. Sürekli kendi kendisine 'onca çocuk' diyordu." Nagasaki'den bir gün sonra Truman, Başkanın doğrudan izni olmadan atom bombası kullanılmaması yönünde talimat vermiştir.

Küba Bunalımı

1959 yılında Küba'da iktidarı Fidel Castro ele geçirmiş ve komünistler 1960 ve 1961 yıllarında siyasete hakim olmuşlardır. SSCB ile ilişkilerini geliştiren Küba, askeri açıdan da güçlenmiştir. SSCB Küba'ya güdümlü füzeler de yerleştirmiştir. ABD kendisine çok yakın, sadece 90 km mesafede, bir ülkede komünizmin yerleşmesini hiç hoş karşılamamıştır. Castro karşıtları 1961 Nisan'ında Domuzlar körfezi çıkarmasını yapmıştır. ABD'de bu olayda Castro karşıtlarını desteklese de çıkarma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. ABD'nin adadaki SSCB varlığını öğrenmesiyle ise Küba bunalımı başlamıştır. Başkan Kennedy Ekim 1962'deki konuşmasında SSCB'nin Küba'ya ABD'yi vurabilecek füzeler yerleştirdiğini açıklamış ve bu füzelerin sökülmesini istemiştir. Müteakiben ABD donanması Küba'yı kuşatmıştır. Aslında, Küba'ya mal taşıyan ticaret gemilerine yönelik ABD engelleme çalışmaları Eylül ayında başlamıştır. Küba'ya ekonomik ambargo uygulayan ABD, içlerinde buğday yüklü iki Türk şilebinin de bulunduğu birçok gemiyi Küba karasularına sokmamıştır. 27 Eylül'de ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan bir açıklamada Küba'ya mal göndermeye devam eden ülkelere Amerikan limanlarının kapatılacağı ifade edilmiştir. Fakat bu kez Sovyet gemilerine uygulanan abluka, gerginliğin daha da

tırmanmasına yol açmıştır. Sovyetler gemilerini geri çekmeyeceklerini, Amerikalılara ablukayı kaldırmayacaklarını bildirmiştir. Bu gelişmeler olurken, Sovyet füzelerini taşıyan ticaret gemileri Amerikan donanmasına yaklaşmış ve savaşa yol açacak bir Amerika Birleşik Devletleri- Sovyetler Birliği çatışması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu arada 24 Ekim 1962'de Başkan Kennedy'nin önerilerine karşı Sovyetler Birliği lideri Kruşçev bir mesaj göndererek Sovyetlerin Küba'dan füzeleri çekmesine karşılık, Amerika Birleşik devletlerinin de Avrupa'daki müttefik ülkelerden, özellikle, SSCB'nin komşusu Türkiye'deki Sovyet topraklarına yöneltilmiş füzelerin kaldırılmasını istemiştir. Aynı gün bir Amerikan U-2 gözlem uçağı Küba üzerinde düşürülmüştür. ABD'nin planlarına göre böyle bir durumda Küba'ya askeri müdahalede bulunulacaktır. Fakat en ufak bir çatışmanın kısa zamanda topyekun bir nükleer savaşa dönüşebileceği endişesi Kennedy'yi müdahale kararı almaktan alıkoymuştur. Söz konusu kriz, iki devletin yaptığı müzakereler sonucunda, 28 Ekim 1962'de SSCB'nin Küba'daki füzelerini gemilere yükleyip ülkesine götürmesiyle nihayetlenmiştir. ABD de Türkiye'de konuşlu olan on beş Jüpiter füzesini eski ve modası geçmiş olmaları gerekçe göstererek Mart 1963'te ülkesine götürmüştür. Küba bunalımı, İkinci Dünya Savaşının galipleri ve müttefikleri olan iki süper gücün karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Ancak iki taraf artık dengeye geldiklerini anladıklarından herhangi bir çatışma olmamış, bu olay iki devlet arasındaki yumuşamanın başlangıcı olmuştur.

Çok Taraflı Güç (MLF) Başkan Kennedy Mayıs 1961'de Batı Avrupa'yı daha etkili şekilde savunabilmek için, NATO komutanlığının emrine polaris sınıfı 5 nükleer denizaltı vereceğini açıklamıştır. Kennedy, NATO içinde, çok taraflı bir nükleer deniz gücünün

(Multilateral Force, MLF) oluşturulmasının ittifakın caydırıcılığı açısından taşıdığı önemi vurgulayarak başta Fransa, İngiltere ve Federal Almanya olmak üzere tüm üyeleri bu güce katılmaya davet etmiştir. Kennedy'nin bu önerilerine ilk olumlu tepki İngiltere'den gelmiş, 21 Aralık 1962'de ABD ile İngiltere arasında imzalanan anlaşmada, İngiltere'nin sahip olduğu polaris denizaltılarının da bu güce katılması kabul edilmiştir. Esasen ABD'nin böyle bir kuvvet oluşturmadaki amacı, Fransa'nın bağımsız bir nükleer güç olmasını önlemektir. Zira de Gaulle'ün iktidara gelmesinden sonra Fransa kendi nükleer gücünü geliştirme yönündeki çabalarını hızlandırmıştır. ABD ise NATO içindeki nükleer tekeline başka bir devlet tarafından meydan okunmasını istememektedir. Fransa'nın nükleer silahlara sahip olması ABD'nin NATO'da tek başına karar almasını zorlaştırabilecektir. Öte yandan de Gaulle'ün Fransız milliyetçiliğini güçlendirerek, Amerikan politikalarına kafa tutan bağımsız bir Fransız dış politikası yürütmek istemesi ABD çıkarlarını tehdit etmektedir. Kennedy'ye göre Fransa'nın MLF'ye dahil olmasıyla bu ülkenin nükleer varlığının denetim altına alınması kolaylaşacaktır. Başkan Johnson döneminde de söz konusu gücün kurulması yönündeki ABD girişimleri devam etmiştir. ABD, MLF'nin Avrupa Müttefik Yüksek Komutanlığına bağlı nükleer silah taşıyabilen savaş gemileri ve denizaltılardan oluşan bir filo olmasını istemektedir. ABD Savunma Bakanlığının hesaplamalarına göre bu yeni filonun maliyeti 5 milyar dolar olacaktır. Bu miktar, NATO üyelerine güce katıldıkları oranda bölüştürülecektir. NATO ülkelerinden beklediği desteği bulamayan ABD, 1965'te bu proje üzerindeki ısrarından vazgeçmiştir. Bunun yerine NATO üyelerinin nükleer silahlarının ortak denetimi hakkında yeni bir girişim başlatmıştır. MLF konusu gündemden tamamen çıkmıştır.

Nükleer Silah Yarışı ve Soğuk Savaşa Son Verme Çalışmaları

Soğuk Savaş döneminde her iki blok ve bu blokların liderleri ABD ve SSCB bir silahlanma yarışı içerisine girmişlerdir. İki lider ülke füze yapımı konusunda da kendini çok geliştirmiş, bu konudaki rekabet uzay yarışı biçimini almıştır. 1959 yılı itibari ile iki devlet de bir savaş durumunda birbirlerinin topraklarını ve füze rampalarını hasara uğratabileceklerini kanıtlamıştır. ABD silahlanma yarışında 1945-1952 döneminde nükleer tekeli elinde tutarak üstünlüğünü korumuş, daha sonra SSCB büyük ilerlemeler göstermiş ve ilk kıtalararası balistik füzeyi 1950'lerin sonlarında üretmiş ve iki ülke arasında nükleer denge kurulmuştur. İki ülke silahlanma yarışında o kadar ileri gitmiştir ki artık bu silahların kullanımı sonucu ortaya çıkacak olası tahribatın büyüklüğü tarafları savaşmak yerine, barış içinde bir arada yaşamının yollarını bulmaya itmiştir. Bu maksatla ABD, SSCB, İngiltere, Fransa ve Federal Almanya arasında 16 Mayıs 1960 tarihinde Paris Zirve Konferansı yapılmasına karar verilmiştir. Bunların yanı sıra Federal Almanya, Sovyet Rusya ile bir konferansta bir araya gelip görüşmenin bir yarar sağlamayacağı inancındadır ve Fransa da bu görüşü paylaşmaktadır. 1956 Süveyş Harekatı başarısızlığını unutturmak isteyen İngiltere ise konferansın toplanmasından yanadır. Konferansa katılacak devletler arasında büyük görüş ayrılıkları olması Konferanstan bir sonuç alınması ihtimalini düşürmekteydi. Çünkü SSCB; Avrupa'nın mevcut statüsünü, Berlin'in özel statüsünü, Almanya'nın bölünmüş yapısını Batılılara kabul ettirme istiyordu. ABD, İki Almanya'nın konfederasyon şeklinde birleşmesini istemektedir. Zirvenin 16 Mayıs 1960 tarihinde toplanması kararlaştırılsa da, 5 Mayıs 1960'ta SSCB lideri Kruşçev Türkiye'den kalkan bir

ABD U2 casus uçağının ülkesi üzerinde düşürüldüğünü açıklamış ve ABD'den özür dilemesini istemiştir. ABD Başkanı ise bunu reddedince konferans toplanamamıştır.

Nükleer Silahları Sınırlandırma Anlaşmaları

Küba füze krizinden kısa bir süre sonra 1963 yılında SSCB, Berlin konusundaki isteklerinden vazgeçtiğini açıklamıştır. Moskova ile Washington arasında herhangi bir kriz anında kazara nükleer savaş çıkma ihtimalini önlemek amacıyla kırmızı telefon hattı kurulmuştur. Su altında, atmosferde ve uzayda nükleer denemelerin yapılmasını yasaklayan anlaşma ise 5 Ağustos 1963 tarihinde Moskova'da ABD, SSCB ve İngiltere tarafından imzalanmıştır. Bu anlaşma silahsızlanmayı sağlamaktan çok, iki blok arasındaki gerginliğin yumuşamasına fırsat veren bir anlaşma olması itibariyle önemlidir. Zaten ABD ve SSCB arasındaki nükleer silahlanma yarışı bu tarihten sonra da devam etmiştir. Diğer alanlarda nükleer denemeler yasaklansa da yer altında çok sayıda deneme yapılmıştır. 1968 yılında ise Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması 97 devlet tarafından imzalanmıştır. Ayrıntılarına son bölümde yer vereceğimiz anlaşma ile beş ülkeden oluşan nükleer kulüp kurulmuş, ABD, SSCB, Çin, İngiltere ve Fransa bu kulübe üye olmuş, diğer devletlerin nükleer silah yapması yasaklanmıştır. Nükleer devletler bu teknolojiyi başkalarına vermemeyi de taahhüt etmiştir. Bu anlaşma ile nükleer güçler bu tekellerini uluslararası hukuk güvencesiyle sağlamlaştırırken, nükleer silah üretmesi güç olan ülkeler komşularının bu silahları üretmemesini sağlayarak kendini güvence altına almak istemişlerdir. Öte yandan nükleer silahların sınırlandırılması konusunda iki "Süper Devlet" dışındaki bir çalışma sonucunda, ancak yine Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliğinin aralarında anlaşmaya varmaları üzerine, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 7 Aralık 1970'te "Nükleer Silahların ve Diğer Kitleli Yok Etme Araçlarının Okyanus

Tabanına ve Onun Altındaki Toprağa Yerleştirilmesinin Yasaklanması Anlaşması”nı kabul etmiştir. ABD ve SSCB’nin anlaşması üzerine, 17 Kasım 1969’da Helsinki’de Stratejik Silahları Sınırlandırma Görüşmeleri (SALT-I) başlamış olup, olumlu sonuçlanan görüşmeler sonucunda 26 Mayıs 1972’de Moskova’da SALT-I anlaşması imzalanmıştır. İki kutbun liderleri sahip olacakları stratejik silahlara nitelik bakımından ve sayısal olarak sınırlamalar getirmiştir. Küba füze krizini takip eden on yıl içerisinde Soğuk Savaşın şiddetini azaltan pek çok gelişme olmuş, daha güvenli bir dünyanın temelleri atılmıştır. Bu dönemde büyük devletler doğrudan karşıya gelmemiş olsa da rekabet, bölgesel aktörlerin verdiği mücadelelerde tuttukları tarafı desteklemek üzerinden devam etmiştir. Hindistan-Pakistan Savaşı, Arap-İsrail Savaşı, Çin-Hindistan Savaşı gibi olaylar bunlara örnektir.

İki blok arasında detant dönemi başlamış, ulaşım, güvenlik, ticaret gibi alanlarda çok sayıda ikili anlaşma imzalanmıştır. ABD ve SSCB, 21 Kasım 1972 tarihinde SALT-II görüşmelerine başlamıştır. Uzun süren ve zaman zaman kesintiye uğrayan SALT-II görüşmeleri sonunda her iki ülkeden birinin en fazla 2400 adet nükleer silah taşıyıcı bulundurması konusunda anlaşılmış, 18 Haziran 1979’da SALT-II anlaşması imzalanmıştır. Ancak Amerikan Kongresi söz konusu anlaşmayı imzalamadığından anlaşma yürürlüğe girememiştir.

NATO Stratejileri

NATO kuruluşundan itibaren örgütün izleyeceği savunma politikaları “NATO Stratejisi” adı verilen ana başlıklar altında toplamıştır. Bu stratejilerin oluşturulmasında Kitle İmha Silahları belirleyici olmuştur. İlk strateji: NATO’nun kurulduğu yıllarında Amerikan hava kuvvetlerinin nükleer yeteneği zayıf olduğundan SSCB’ye karşı askeri sayısal dengenin sağlanması benimsenmiştir. 1952’de Lizbon’da belirlenen ve genellikle “Sınırlı Savaş Stratejisi” olarak bilinen bu yaklaşımla, NATO’nun asker sayısının hızla artırılması planlanmıştır.

Kitlesel Karşılık Stratejisi (Massive Retaliation): Çok sayıda asker beslemek hem pahalıdır hem de nükleer silah kapasitesini çok geliştiren SSCB, konvansiyonel güçle durdurulamayacak bir güce ulaşmıştır. Bu çerçevede nükleer silahlarla karşılık verilmesini öngören “Kitlesel Karşılık Stratejisi” 29 Kasım 1954’te kabul edilmiştir. Esnek Karşılık Stratejisi (Flexible Response): SSCB’nin etkili nükleer silahlar ve füzeler geliştirmesiyle birlikte, “nükleer caydırıcılık” konsepti yerine, “nükleer denge” konseptine geçilmiştir. Kabul edilen bir saldırıda NATO silahların niteliğini yavaş yavaş artırarak, “denetimli bir tırmanma” politikası izleyecek, bu politika yeterli olmadığı takdirde nükleer silahlara başvuracaktır. Soğuk Savaş Sonrası NATO Stratejileri: Varşova Paktının ortadan kalkmasıyla beraber NATO’nun varlık nedeni sorgulanmaya başlamıştır. Ekim 1991’de NATO, “Yeni Stratejik Konsept”i kabul etmiştir. Bu konsept ile, NATO’nun tek varoluş nedeninin toplu savunma olmadığı vurgulanmış, İttifakın görev alanına, üyelerin güvenliğini ilgilendiren her türlü krizin yönetiminin girdiği belirtilmiştir. Nisan 1999’da NATO yine, Yeni Stratejik Konsept adı verilen bazı yeni ilkeler benimsemiştir. NATO’nun üye ülkeleri tehdit eden etnik ve dinsel rekabet, terörizm, insan hakları ihlalleri, bölgesel çatışmalar gibi konuları yakından takip ettiği ve gerekli önlemleri alma kararlılığı taşıdığı kaydedilerek, NATO’ya yeni görev alanları yaratılmıştır.

1999 Washington zirvesinde, Müttefik liderler Kitle İmha Silahlarının ve atma vasıtalarının yayılması riskine karşı bir inisiyatif başlatmıştır. İniyatif; KİS anlayışını geliştirmek, bunlara cevap verme yolları geliştirmek, istihbarat ve bilgi paylaşımını geliştirmek, KİS ortamında hareket icra etmek bu silahların oluşturduğu tehdide karşı mevcut müttefik askeri hazırlığını artırmak için tasarlanmıştır. Sonuç olarak, 2000 yılında NATO karargahında Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Önlenmesi Merkezi kurulmuştur. 2002 Prag zirvesinde, Müttefikler 21.yüzyılın yeni tehditlerine etkin şekilde cevap verilebilmesi maksadıyla bir modernizasyon süreci başlatmıştır. Bu süreç, NATO Karşı Kuvvetinin oluşturulması, müttefik komuta yapısının modernizasyonu ve NATO kuvvetlerinin, halklarının ve arazisinin kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer olaylardan korunması için alınacak tedbirleri kapsamaktadır. NATO, 2003 yılında, 2007 yılından itibaren Müşterek KBRN Savunma Görev Kuvvetinin parçası olan Uluslararası KBRN Savunma Taburu ve Müşterek Değerlendirme Takımını kurmuştur. 2006 Riga Zirvesinde Müttefik liderler, Kapsamlı Politik Rehber’i (Comprehensive Political Guidance “CPG”) ortaya koymuştur. CPG, geleceğin güvenlik ortamının bir analizini ve NATO’nun devam eden dönüşümü için bir yapısal vizyon sağlamaktadır. CPG, açık şekilde, Kitle İmha Silahları ve bunların atma vasıtalarının yayılmasının, özellikle başarısız devletler ve terörizm tehditleriyle birleştiğinde ana güvenlik tehditlerinden biri olacağını vurgulamıştır. NATO, 2007 Temmuzunda, Çek Cumhuriyetinin Vyskov şehrinde bir Birleşik KBRN Savunma Mükemmeliyet Merkezi’ni faaliyete geçirmiştir.

Nisan 2009’da NATO Devlet ve Hükümet Başkanları, NATO’nun “Kitle İmha Silahlarının Yayılması ve KBRN Tehditlerine Karşı Savunma için Stratejik Seviye Politikası”nı onaylamıştır. 31 Ağustos 2009’da Kuzey Atlantik Konseyi bu dokümanı halka açık hale getirmiştir. Kasım 2010 Lizbon Zirvesinde, NATO Devlet ve Hükümet Başkanları, NATO Üyelerinin Savunma ve Güvenliği için Yeni Stratejik Konsepti kabul etmiştir. Müttefik liderler Lizbon’da ayrıca Kitle İmha Silahlarının kontrolü ve silahsızlanma konularında

tavsiyelerde bulunacak atanmış bir komite kurulması konusunda anlaşmış, bu komite Mart 2011'de göreve başlamıştır. Mayıs 2012 Şikago Zirvesinde, NATO liderleri "Caydırıcılık ve Savunma Durum Değerlendirmesi" sonuçlarını onaylamış ve duyurmuştur. Bu doküman, NATO'nun "Stratejik Konsept'te ortaya konan hususları gerçekleştirmek maksadıyla gerekli caydırıcılık ve savunma için uygun nükleer, konvansiyonel ve füze savunma yeteneklerini muhafaza etme" kararını tekrarlamıştır. Zirve ayrıca, "silahların kontrolü, silahsızlanma ve silahların yayılmasının önlenmesinin, müttefiklerin güvenlik hedeflerini başarması için önemli rol oynadığını" bildirmiştir ve bu nedenle Müttefikler bu çalışmalarını desteklemeye devam edecektir.

Irak

Birleşmiş Milletler, 1984 yılında Irak'ın 1972'de imzaladığı kimyasal ve biyolojik silahlar konvansiyonunu ihlal ederek İran-İrak Savaşı'nda kitle imha silahları kullandığını açıklamıştır. Böylece Irak, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kitle imha silahları kullandığı onaylanan ilk ülke olmuştur. 1986 yılında, İran-İrak Savaşı sırasında Bağdat'ı destekleyen ABD yönetiminin, Irak'a kimyasal silah hammaddesi ithaline göz yumduğu ortaya çıkmıştır. Bağdat yönetimi, 1988 yılında, Halepçe'de binlerce Kürt ve İranlı sivil kimyasal silah kullanarak katletmiştir. Dönemin ABD başkanı Reagan, Irak'ı kınamış ancak İran'a karşı desteklemeye devam etmiştir. 1990 yılında Irak, Kuveyt'i ilhak ederken kitle imha silahı kullanmamış ancak ABD ve İsrail istihbarat servisleri, Irak'ın büyük bir kitle imha silahı kapasitesine sahip olduğunu öne sürmüştür. Daha sonraki araştırmalar, 25 uzun menzilli "El -Hüseyin" füzesinin yüksek miktarda kimyasal ve biyolojik silah ile yüklendiğini ortaya çıkarmıştır. Irak, 1991 yılında, Birleşmiş Milletler'in (BM) 687 sayılı kararı çerçevesinde menzili 150 kilometrenin üzerinde olan tüm kitle imha silahlarını kullanım dışı bırakmayı kabul etmiştir. Bağdat yönetimi, bu kapsama 50 Scud füzesi ve 11 bin kimyasal silahının girdiğini açıklamıştır. Aynı yıl bu silahların denetimi için BM bünyesinde özel bir birim oluşturulmuş (UNSCOM), UNSCOM'un başına İsveçli diplomat Rolf Ekeus getirilmiştir. Denetim görevlileri kontroller sırasında Irak'ın kitle imha silahı programına devam ettiğine dair hiçbir somut kanıt ulaşılamamış ancak özellikle bombardıman sırasında bir bölümü tahrip edilen Salman-Pak askeri merkezinin hasar görmeyen bölümlerinde silah üretildiğine dair duyular alınmıştır. 1992 yılında Irak ilk kez, biyolojik silah üretildiği iddia edilen tüm askeri birimlerin denetime açık olduğunu duyurmuştur. 1994'te UNSCOM denetçileri, Irak'ın kimyasal silah programına devam ettiğine dair ilk somut kanıtlara ulaşmıştır. 1995 yılında Irak'lı bir yetkili Bağdat yönetiminin tehdit içeren kimyasal araştırmalara devam ettiğini açıklamıştır. Bağdat, BM görevlilerinden 1 ay içinde çalışmalarını tamamlayıp ülkeyi terk etmelerini istemiştir. 1996'da Tartışmaların odak noktası, el-Hakam ve çevresindeki diğer silah üreten merkezler BM kararıyla yok edilmiştir. 1997 yılında Irak, ülkedeki ABD'li denetçileri bir hafta içinde ülkeyi terk etmeleri konusunda uyarılmış, Irak ve ABD yeni bir çatışmanın eşiğine gelmiş, Rusya'nın araya girmesiyle gerginlik azaltılmıştır. 1998 yılı boyunca gerginlik bazen azalır, bazen yükselmiş, Irak'a uygulanan yaptırımlar ağırlaştırılmıştır. Temmuz ayında bir ABD uçağı, Irak'ın bir askeri üssünü vurmuş, Irak, BM ile yapılan tüm işbirliğinin bittiğini açıklamıştır.

16 Aralık'ta ABD hava kuvvetleri Irak'taki askeri hedefleri vurmuştur. 1999 yılında Washington yönetimi, UNSCOM görevlilerine baskı yaptığını kabul etmiş, UNSCOM içindeki kargaşanın önlenmesi için BM yeni bir özel birim oluşturulmuştur. Yeni misyon, 2000 yılında Irak ile diyalogu geliştirmeye çalışmış, ancak Saddam Hüseyin, UNMOVIC görevlilerinin Irak'a giremeyeceğini açıklamıştır. Dönemin İngiltere Başbakanı Tony Blair Irak işgal edilmeden 6 ay önce 2003'te yaptığı açıklamada ülkesini Saddam'ın sahip olduğu Kitle İmha Silahlarına karşı uyararak silah üretiminin devam ettiğini iddia etmiş ve askeri hareketin meşruiyeti için bunu gerekçe göstermiştir.

Kuzey Kore

Kuzey Kore daha önce taraf olduğu Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasından (NPT) 2003 yılında çekilmiştir. Bu olay üzerine Kuzey Kore'yi nükleer programından vazgeçirmek amacıyla Altı Ülke Görüşmeleri başlatılmış, Çin'in de girişimleri ile bu görüşmelerde bazı olumlu sonuçlar alınsa da daha çok Kuzey Korelilerin aldığı rüşvetlerle zaman geçmiştir. Birleşmiş Milletler Kuzey Kore'ye pek çok ekonomik yaptırım uyguladığı halde Kuzey Kore nükleer programından hiç vazgeçmemiştir. Kuzey ve Güney Kore arasında 2007 yılında imzalanan ve kağıt üzerinde kalan bir barış anlaşması vardır ve iki ülke arasında zaman zaman gerilim yükselmekte, terör casusluk, gemilere saldırı gibi olaylar kriz yaratmaktadır. Kuzey Kore'nin elinde çok sayıda kısa ve orta menzilli füze olduğu bilinmektedir. Kuzey Kore bunlarla Asya'daki pek çok bölgeyi vurabilir ki Kuzey Kore Amerika kıtasını da vurabileceğini iddia etmektedir. Bu durum ABD başta olmak üzere Pasifik ülkeleri için büyük bir güvenlik riski oluşturmakta ve ABD'nin muhtemel nükleer savaş senaryolarından biri Kuzey Kore ile ilgili olmaktadır. Kaldı ki Kore'de başlayacak bir savaş başka bölgesel çatışmaları da tetikleyebilir.

Kuzey Kore Nükleer Programı Sorununun Tarihçesi

Kuzey Kore'nin nükleer silah geliştirme programının başlangıcı 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Soğuk Savaş boyunca Sovyetler Birliği, müttefiki olarak gördüğü Kuzey

Kore'ye nükleer teknoloji transferi konusunda çeşitli Őekillerde yardımcı olmuştur. Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru uluslararası baskılar  zerine Kuzey Kore, Nükleer Silahların yayılmasını  nleme Anlaşması'nı (NPT) 1985 yılında onaylamasına rağmen Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) denetim mekanizması altına girmeye hiÇ yanaŐmamıŐtır. Nihayetinde Kuzey Kore 1993 yılında NPT'den çekileceğini açıklamıştır. Bu dönemde tırmanan gerilim sonucunda ABD'nin Kuzey Kore'nin nükleer tesislerine dönük önleyici saldırı senaryoları gündeme gelmeye başlamıştır. Savaş riskini almak istemeyen Başkan Bill Clinton son bir hamle yaparak eski baŐkanlardan Jimmy Carter'i Pyongyang'a gönderip Kuzey Kore lideri Kim İl-Sung ile görüŐmesini sağlamıştır. Bu görüŐmede Carter ile Kim arasında uzlaŐma sağlanmış ve iki ülke arasında yükselen tansiyon bir anda yerini yumuŐamaya bırakmıŐtır. Temmuz 1994'te Kuzey Kore'nin kurucu babası Kim İl-Sung'un beklenmedik ölümüne rağmen oğlu Kim Jong-İl yönetiminde  n müzakereler devam etmiştir. Nitekim süreç Ekim 1994'te Mutabakat Metninin imzalanmasıyla başarıyla sonuçlanmıştır.

Yapılan anlaşmaya göre Kuzey Kore, grafit uyumlu mevcut reaktörlerini hafif su reaktörüne dönüŐtürecek ve bunun için de destek alacaktı. KarŐılıĐında ise ABD, Kuzey Kore ile ilişkilerini normalleŐtirecek ve her iki taraf da Kore Yarımadası'nın nükleer silahlardan arındırılması için işbirliği yapacaklardı. Yine ABD, Güney Kore ve Japonya'nın desteğini de alarak Kuzey Kore'nin barıŐlıl nükleer enerji ihtiyacını karŐılayabilmesi için Kore Yarımadası Enerji Geliştirme  rg t 'nün kurulmasına öncülük yapmıştır. ABD ve Kuzey Kore arasında devam eden nükleer müzakereler karŐılıklı güveni artırmak ve süreci hızlandırmak adına zamanla çok taraflı h le getirilmiştir.  nce 1997 yılında ABD ve Kuzey Kore'nin yanına Çin ve Güney Kore'nin dâhil olmasıyla birlikte Dörtlü Müzakereler baŐlatılmıŐtır. 2003 yılında ise Japonya ve Rusya'nın da katılımıyla Altılı Müzakerelere geçilmiştir. Böylece Altılı Müzakereler temelde Kore sorununun ele alındığı Kuzeydoğu Asya forumuna dönüŐmüŐtür. Altı yıl boyunca devam eden Altılı Müzakerelerde Kuzey Kore'nin nükleer silah programından vazgeçmesi karŐılıĐında, nükleer enerji üretim kapasitesinin geliŐtirilmesi, Kuzey Kore'ye petrol ve gıda yardımı yapılması, Kore Yarımadası'ndaki gerilimin azaltılıp işbirliğinin geliŐtirilmesi ve genel olarak bölgede barış ve istikrarın h kim kılınması ele alınmıştır. İniŐli ıkıŐlı seyreden Altılı Müzakereler, 2009 yılında Kuzey Kore'nin görüşmelerden çekilmesinden sonra bir daha toplanamamıştır.

2002 Ekim'inde Kuzey Kore gizli nükleer silah programı olduğunu ilk defa doğrulamıştır. Kuzey Kore'nin 2006 yılından bu yana Punggyeri'de üç yer altı nükleer deneme yaptığı düşünülmektedir. İlk deneme 2006'da yapılmıştır. Mayıs 2009'da Kuzey Kore, nükleer programıyla ilgili uluslararası görüşmelerden çekildikten bir ay sonra ikinci yeraltı nükleer denemesini yapmıştır. Kuzey Kore 2013 Şubat'ında üçüncü bir nükleer deneme yapmış, devlet medyası 'küçültülmüş ve daha hafif nükleer aygıt' denendiğini açıklamıştır. Kuzey Kore yönetimi 2015 Mayıs'ında ise tespit edilmesi de zor olan, denizaltından atılan füzeler denediğini duyurmuştur. Kuzey Kore 6 Ocak 2016 tarihinde ise ilk defa bir hidrojen bombası denediğini açıklamıştır. Denemenin başarı ile gerçekleştiğini duyurmuştur. Kuzey Kore bunun dördüncü nükleer denemesi olduğunu ve ABD'ye karşı kendilerini savunmak için meşru hakları olan nükleer denemelere devam edeceklerini duyurmuştur. Egemenlikleri ihlal edilmediği sürece bu silahları kullanmayacaklarını bildirmişlerdir. Güney Kore, İngiltere, ABD gibi ülkelerden uzmanların yaptığı açıklamalar ise açığa çıkan enerjiye bakıldığında Kuzey Kore'nin hidrojen bombası üretmiş olamayacağı, test edilen silahın ancak Hiroşima tipi bir bomba olabileceği değerlendirilmiştir. Söz konusu nükleer denemeye dünyadan tepki yağmış, Japonya, Güney Kore, ABD, Rusya ve Çin, AB, NATO ve BMGK sert tepki göstermiştir.

Kuzey Kore'nin nükleer başlıkları gönderebileceği kendi üretimi kısa, orta ve uzun menzilli füzeleri de bulunmaktadır. Pyongyang şimdiye kadar KN-1, KN-2 Toksa, Hwasong-5 ve Hwasong-6 kısa menzilli füzelerinin seri üretimine geçmiş ve bu füzeleri ihraç da ederek gelir elde etmeye başlamıştır. Nodong-1 orta menzilli füzesi ise silah başlığıyla birlikte 1.600 km menzile kadar ulaşabilmektedir. Böylece Kuzey Kore, Güney Kore ve Japonya'da bu ülkelerdeki Amerikan üsleri de dâhil istediği herhangi bir hedefi vurabilecek kapasiteye ulaşmış durumdadır. Taepodong-1 uzun menzilli füze programı denemelerinde 6 bin km

menzile başarıyla ulaşmıştır. Daha gelişmiş Taepodong-2 uzun menzilli füzelerinin denemesinde şimdiye kadar başarıya ulaşılmasa da geliştirme programına devam edilmektedir. Eğer Kuzey Kore uzun menzilli füzelerini başarılı bir şekilde geliştirebilirse, ABD'nin batı eyaletlerini vurabilecek bir kapasiteye ulaşmış olacaktır. Füze sistemleri ve nükleer başlıklar bir arada düşünüldüğünde Kuzey Kore'nin askerî caydırıcılığını 1990'lardan beri başarılı bir şekilde artırdığı söylenebilir. Üstelik Kuzey Kore nükleer silah ve füze programlarıyla ilgili uluslararası baskıları başarılı bir şekilde yönetmiş ve kendi hedeflerine de büyük ölçüde erişmiş durumdadır. İran İran'ın Şah Rıza zamanında başta ABD olmak üzere Batı ile ilişkileri çok iyi düzeyde olmuştur. İran, SSCB'ye karşı bir tampon bölge olması ve zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması bakımından hep ABD'nin ilgisini çeken bir ülke olmuştur. ABD SSCB'nin çevrenmesi kapsamında İran'ın nükleer silahlarının olmasının faydalı olacağını düşünmüş, bu kapsamda 1967 yılında İran'a 5MW'lık bir hafif su araştırma reaktörü satmıştır. ABD ayrıca İran'a nükleer araştırmalarında kullanmak üzere zenginleştirilmiş uranyum da sağlamıştır. ABD İran'a destek olmuş ve İran 1958'de IAEA'ye üye olmuş, 1968 yılında da Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasına taraf olmuştur.

Şah Rıza Pehlevi İran'da daha sonra Nükleer Araştırma Merkezi'ne çevrilecek olan Atom Enerji Kurumunu kurmuş, İran üniversitelerinde nükleer mühendislik programları açılmıştır. Pek çok nükleer uzman yetiştiren İran,1977 yılında ABD ile nükleer işbirliği anlaşması imzalamıştır. Söz konusu anlaşma ile İran'da sekiz nükleer santral daha kurulması planlanmıştır. Fransa da İran'ın nükleer çalışmalarına katılmış, Fransızlar da İran'da nükleer santral kurmayı planlamıştır. Busher'de yapılacak ilk nükleer santral ihalesini ise Almanlar, Siemens grubu, almıştır. Ancak İran'da 1979 İslam devriminin olmasıyla, Almanlar bu ihalenin gereğini yapmayacaklarını, istenirse bunun yerine doğalgaz santrali inşa edebileceklerini İran'ın yeni yönetimine bildirmişlerdir. Devrimden sonra İran'ın ABD ve diğer batılı ülkelerle ilişkileri giderek kötüleşmiştir. Devrimde kısa süre sonra da İran-Irak Savaşı başlamıştır. ABD Basra körfezine bir ülkenin hakim olmasını istemediğinden savaş süresince geriye düşen tarafa yardım etmiş dolayısıyla ikili oynamıştır. ABD Saddam'ı desteklediği dönemde İran'ın ABD ile ilişkileri iyice bozulmuştur. Belki de bu olayların doğal sonucu olarak İran İslam Cumhuriyeti, nükleer programına artık Rusya'nın yardımı ile devam etmiş, nükleer altyapının tamamlanması için Ruslarla anlaşmıştır. İran'ın Busher'de bulunan nükleer tesisine ilaveten Natanz ve Arak'ta da tesisler kurduğu 2002 yılında ortaya çıkmıştır. İran'ın İsfahan'da da bir uranyum zenginleştirme tesisinin olduğu bilinmektedir. Enerji santralleri için binde 7'den yüzde dört oranına zenginleştirilmiş uranyum yeterlidir. Daha yüksek oranda zenginleştirme ile nükleer silahlar elde edilir. Natanz Nükleer Merkezinin nükleer silah yapımında kullanılacak oranda zenginleştirilmiş uranyum elde ettiği değerlendirilmektedir. Arak'ta bulunan merkezde ise zenginleştirilmiş uranyumun alternatif olarak bilinen plütonyum üretiminde kullanılan ağır su üretilmektedir. İranlı bürokrat ve devlet adamları arasındaki yaygın görüş, İran'ın nükleer programına devam etmesi, nükleer teknoloji ve nükleer silahlara sahip olması yönündedir. Nükleer silah edinmeye karşı çıkanlar ise uluslararası koşulların uygun olmadığını bu bakımdan beklemenin uygun olacağını söylemektedirler. Yani özünde onlar da nükleer silah üretimine karşı çıkmamaktadırlar. Bu anlayışı körükleyen bir faktör de ABD ve İsrail'in sık

sık kullandıkları saldırgan söylemdir. Yukarıda özelliklerini saydığımız tesislerden dolayı, ABD İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın (NSYÖA) ihlal ettiğini iddia etmektedir. ABD, bu nedenle İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sona erdirmesini talep etmektedir.

Balistik füzelere karşı tedbirleri incelediğimiz bölümde ayrıntılarına değindiğimiz Füze Kalkanı ve EPAA yaklaşımının hedefinde de Rusya'nın değil İran'ın bulunduğu ABD tarafından dile getirilmiştir. 2006 Haziranında 5+1 ülkeleri de denen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin daimi üyeleri olan ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ile Almanya tarafından İran'a nükleer krizin çözümü için bir öneri paketi sunulmuştur ve 31 Temmuz 2016 tarihi itibarıyla İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurulması durumunda yaptırımlar uygulanması BMGK'da kabul edilmiştir. Çin ve Rusya'nın nükleer programına destek oldukları İran'a karşı böyle bir öneriyi reddetmemesinin sebebi ise kararın otomatik yaptırım kararı olmayıp öncesinde bir oturum yapılacak olmasıdır. Ancak söz konusu BMGK 1696 sayılı Kararı, İran nükleer programı ile ilgili olarak alınan ilk resmi karardır. İran'ın beklentileri karşılayamaması üzerine bu 23 Aralık 2006'da bu kez 1737 sayılı BMGK kararı oy birliği ile alınmış, İran'a nükleer malzeme ve balistik füzelerin doğrudan ve dolaylı satışı yasaklanmıştır. IAEA'nın belirlediği tüm faaliyetlerin askıya alınması, bu faaliyetlere katılan kişilere seyahat yasağı, bunların mal varlıklarına el konması kararları da verilmiştir. İran'dan NPT ek protokolünü meclisinde onaylaması da istenmiştir. Uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması istenen İran'ın cumhurbaşkanı Ahmedinecad bu kararlara uyulmayacağını açıklamıştır. Ahmedinecad'ın açıklamaları üzerine, BMGK 24 Mart 2006 tarihinde İran'a karşı 1737 sayılı ilk kararı genişleten ikinci bir yaptırım kararını daha oy birliği ile kabul etmiştir. İran ise bu karara karşılık, 9 Nisan 2006'da nükleer santrallerde yakıt olarak kullanılabilen vasıfta yani %3.5 oranında uranyumu zenginleştirmeyi başardığını ve artık nükleer ülkeler kulübünün bir üyesi olduğunu resmen açıklamıştır.

14 Temmuz 2015 Viyana Anlaşması

P5+1 grubu yani ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya; İran ile Viyana'da on yedi gün süren müzakereler yürütmüş ve bu müzakereler anlaşma ile sonuçlanmıştır. Anlaşmanın içeriği genel olarak İran'ın nükleer programını kısıtlamasına karşılık bu ülkeye uygulanan yaptırımların hafifletilmesi şeklindedir. Eğer İran anlaşmayı ihlal ederse yaptırımlar 65 gün içinde tekrar başlayacaktır. Söz konusu anlaşma ile ilgili gerek ABD Başkanı Obama, gerek İranlı yetkililer gerekse diğer batılı ülkeler çok olumlu tepkiler vermiş ve anlaşmayı bir başarı olarak değerlendirmiştir. Ancak anlaşmayı olumlu bulmayan devletler de vardır. En sert tepki verev devlet İsrail'dir. Hatta İsrail anlaşmaya ser tepki göstermiş, İsrail Dışişleri bakan yardımcısı "Batı, İran'ın liderliğini yaptığı şer eksenini tarafından tarihi bir anlaşmayla kuşatıldı." ve "İsrail bu anlaşmanın hayata geçmesini engellemek için bütün gücünü harekete geçirecektir." ifadelerini kullanmış, İsrail başbakanı ise anlaşmayı tarihi bir hata şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca körfez bölgesinde bulunan Sünni ülkeler de İran'ın tekrar etkin bir güç olarak ortaya çıkması ihtimalinden rahatsız olmaktadır. Anlaşma beş maddede özetlenecek olursa;

- 1. İran Viyana Anlaşması ile UAEA'nın askeri tesislere girişine kontrollü şekilde izin vermiştir. Yani BM'ye kapsamlı denetim için izin verilmiştir ancak, İran'a da giriş izni taleplerine itiraz etme hakkı tanınmıştır.***
- 2. İran anlaşmayı takip eden on yıl boyunca, uranyum biriktirmemek şartıyla uranyum konusunda AR-GE çalışmaları yapmaya devam edebilecek, ancak uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde kullanılan santrifüjleri üçte iki oranında azaltacaktır.***
- 3. İran'a enerji, finans, ulaştırma alanlarında uygulanan yaptırımlar kalkacak, İran yurt dışındaki varlıklarına yeniden ulaşabilecek, bu mal varlıkları serbest kalacak. İran'a***

yönelik silah ambargosunun beş yıl daha devam edecek ancak BM'nin özel iziyle teslimatlar yapılabilecek.

Anlaşmanın yukarıda ifade ettiğimiz siyasi ve teknik boyutunun yanında İran'ın petrol piyasasına dönmesiyle birlikte, petrol fiyatlarının düşeceği ve tüm dünyayı ilgilendiren ekonomik sonuçlar doğuracağı da ortadadır.

Suriye

Suriye'de iç çatışmalar devam ederken, Esad rejiminin, 2013'te 20 Ağustos'u 21'ine bağlayan gece, Şam'ın doğusunda bulunan Guta bölgesine sarin gazı kullanarak saldırdığı, saldırıda en az bin 300 kişinin hayatını kaybettiği, 3 bin 600 kişinin de zehirlendiği iddia edilmiştir. Suriye Yerel Koordinasyon Komitesi (LCC), rejim güçleri tarafından düzenlenen saldırılarda, Hammuriye'de 300, Keffar Batna'da 140 Arbin'de 78, Sepka'da 67, ve Muaddamiye'de 50 kişinin hayatını kaybettiğini, bölgedeki hastane ve sağlık görevlilerinin yetersizliği göz önüne alındığında bu sayıların artabileceğini açıklayarak, rejimin katliam yaptığını savunmuştur. Suriye Genel Devrim Konseyi (SRGC) Esad rejiminin kimyasal silah kullandığını ve bu saldırılarda 430 ölü, 3600 yaralı bulunduğunu iddia etmiştir. Bölgedeki aktivistler ise saldırıda yaşamını yitiren ve yaralananların çoğunun, saldırıya uykuda yakalanan siviller olduğunu iddia etmiştir. Suriye rejimi ise resmi haber ajansı SANA aracılığıyla kimyasal silah kullanıldığı iddialarını kesinlikle yalanlamış ve bu iddiaların asılsız ve maksatlı olduğunu belirtmiştir. Suriye rejiminin kimyasal silah kullandığı iddia edilen Guta saldırısının ikinci yıl dönümünde Suriye İnsan Hakları Örgütü (SNHR), bir rapor yayınlamış ve rejimin toplam 33 defa kimyasal silah kullandığı iddia edilmiştir. Söz konusu rapor bu saldırıların 26'sının Şam, 3'ünün Halep, birinin İdlib ve 3'ünün Humus'ta düzenlendiğini belirtilmiştir. Daha sonra alınan BMGK kararına rağmen Esad rejiminin 125 kez daha kimyasal taarruzlar yaptığı ve bu saldırıların IŞİD kontrolündeki bölgelerden çok ılımlı muhaliflerin bulunduğu bölgelere yapıldığı iddia edilmiştir.

Yararlanılan Kaynaklar

Hakan Can Yazırdağ, Kitle İmha Silahları Ve Uluslararası İlişkilerdeki Pratiği

Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih

Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I

Sait Yılmaz, "Kuzey Kore ile Savaş Ve Bölgesel Dengeler

Fikret Birdişli, "İran'ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar", Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl 8, sayı: 15

Hasan Ürküt, Gökhan Sarı, "İran Nükleer Programının Türk Dış Politikasına Etkisi", Güvenlik Stratejileri, Yıl: 10 Sayı: 20

Mustafa Kibaroglu," Iran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek, Mollalara Yasak", Akademik Orta Doğu, Cilt 1, Sayı 1

***Bu çalışmanın tüm hakları, Hakan Can Yazırdağ'a aittir.**

[status draft]

[nogallery]

[geotag on]

[publicize off|twitter|facebook]

[category güvenlik]

[tags SOYKIRIMLAR & KATLIAMLAR DOSYASI, Katliam, Kitle İmha Silahları, Uluslararası İlişkiler, Etki]